STRUKTURA SPOTŘEBY ČESKÝCH DOMÁCNOSTÍ 1970–2012

Jaroslav Sixta, Kristýna Vltavská, Stanislava Hronová, Richard Hindls, Vysoká škola ekonomická v Praze*

Úvod

Chování domácností determinuje ekonomický vývoj země jak v krátkodobém, tak i v dlouhodobém horizontu. Domácnosti jako spotřebitelé jsou základní složkou sektoru domácností (vedle drobných podnikatelů – živnostníků) a jsou významným faktorem tvorby i užití hrubého domácího produktu (HDP). Na tvorbě HDP se sektor domácností podílí v ČR dlouhodobě přibližně jednou pětinou, výdaje na konečnou spotřebu domácností (VKSD) tvoří řádově polovinu hrubého domácího produktu.¹ Ekonomické chování sektoru domácností po roce 1990 bylo předmětem již řady studií,² ale dosud nebyla provedena analýza sahající dále do minulosti, tj. před rok 1990, kdy byly zásadně odlišné ekonomické podmínky a kde existoval i jiný systém makroekonomických statistických informací. Cílem tohoto článku je proto poskytnout pohled na spotřební chování domácností v delší perspektivě, a to od roku 1970 do roku 2012. Analýzu založenou na tak dlouhé časové řadě je možné provést jen díky makroekonomickým údajům za léta 1970–1989 pocházejícím z výzkumu katedry ekonomické statistiky Vysoké školy ekonomické v Praze, které jsou kompatibilní v celé časové řadě od roku 1970 s oficiálními údaji Českého statistického úřadu (ČSÚ), neboť jsou založeny na metodice národního účetnictví v pojetí platného standardu ESA 1995. Tato více než čtyřicetiletá časová řada poskytuje dostatečné množství informací pro analýzu trendů a změn v chování českých domácností. Článek objasňuje popis rekonstrukce ukazatele VKSD za období 1970–1989 a jeho stručné metodické

* Tento článek vznikl s podporou Grantové agentury České republiky „Regionalizace odhadu hrubého domácího produktu výdajovou metodou“, projekt č. 13-15771S.

1 Podíl hrubé přidané hodnoty vytvořené sektorem domácností v ČR postupně klesal; maxima (25,5%) dosáhl v roce 1995, minima (16,6%) pak v roce 2012. Analogicky podíl VKSD na HDP dosáhl maxima (54,9%) v roce 1990 a minima (47,0%) v roce 2007.

2 Jmenujme alespoň Hronová, Hindls (2008), Hronová, Hindls (2013), Hindls, Hronová (2012), ČSÚ (2013), Janáček (1999) či Hájek (2008).

vymezení. Vývoj VKSD je prezentován na údajích celkového agregátu v časové řadě v běžných i stálých cenách a po té následuje rozbor podle účelové klasifikace výdajů (CZ-COICOP).

1. Historický kontext

Spotřeba domácností je ekonomickým jevem, který je z pohledu ekonomů jedním ze stěžejních pojmů a z pohledu statistiků pak jedním z klíčových ukazatelů. Vždy platilo a bude platit, že ekonomická teorie definuje pojmy a statistika těmto pojmům přiřazuje kvantifikovatelné veličiny, tj. ukazatele.³ Ukazatele tedy vycházejí z definice pojmu v ekonomické teorii a tato definice je taková, jaká ekonomická teorie je dominantní pro konstrukci systému makroekonomických statistických informací. Jako určující ekonomické teorie se v historii propojení makroekonomie a statistiky, prosadily dvě koncepce

- a) Marxova ekonomická teorie, která se stala oficiální a jedinou ekonomickou teorií v Sovětském svazu a později i v ostatních zemích s centrálně plánovanou ekonomikou,
- b) Keynesova ekonomická teorie, která se prosadila jako uznávaná makroekonomická teorie v zemích s tržní ekonomikou.

Tyto dvě teorie zde uvádíme proto, že se staly ekonomickým podkladem pro tvorbu makroekonomických systémů statistických informací v období po 2. světové válce. Na podkladě a postulátech Marxovy ekonomické teorie byl vytvořen Systém bilancí národního hospodářství (dále Systém BNH), na Keynesově ekonomické teorii je založen Systém národního účetnictví (dále Systém NÚ). Oba systémy měly stejný cíl⁴ – zobrazit výsledky národního hospodářství a vztahy uvnitř národního hospodářství pomocí vzájemně propojených ukazatelů s tím, že propojenost ukazatelů je zajištěna prostřednictvím zobrazení údajů ve formě bilancí, resp. účtů. Přesto, že ukazatele stejného názvu existují v obou těchto systémech (např. produkce, národní důchod, spotřeba domácností apod.), nebyly jejich hodnoty nikdy srovnatelné, neboť metodická východiska a předpoklady, zejména pak samotná definice produktivní činnosti, charakter používaných cen atd., činily data, pocházející z těchto systémů, nesrovnatelnými.

Systém BNH se opíral o Marxovu ekonomickou teorii, o tzv. pracovní teorii hodnoty. Podle této teorie byla za produktivní považována jen činnost vedoucí k výrobě statků (průmysl, zemědělství, stavebnictví, těžba). Služby byly považovány za produktivní jen tehdy, pokud sloužily pohybu těchto statků, popř. je doplňovaly (nákladní doprava, telekomunikační služby pro podniky, zahraniční obchod). Pojetí

3 Vztah pojmu ekonomické teorie a ukazatele, který bývá často poměrně volný, je obecně nazýván adekvátním problémem. Podrobněji k tomu viz Jílek, Moravová (2007).

4 Ostatně pojmy Systém bilancí národního hospodářství a Systém národního účetnictví jsou synonyma.

sféry produktivní činnosti bylo tedy výrazně užší, než je tomu v Systému NÚ založeném na Keynesově ekonomické teorii. K ocenění vyrobených statků a služeb byly navíc používány ceny, které byly centrálně určovány a řízeny, a neměly tedy charakter cen tvořících se na trhu. Pojetí produktivní činnosti a systém cen představovaly dva zásadní prvky nekompatibility Systému NÚ a Systému BNH.

Odlišnost pojetí produktivní činnosti a z toho vyplývající definice ukazatele produkce je určující i pro pojetí spotřeby domácností; je logické, že vycházíme-li z rovnosti zdrojů a užití zboží a služeb, je spotřeba jen jedním ze způsobu užití toho, co bylo vyrobeno. V Systému BNH byla spotřeba domácností popsána ukazatelem *osobní spotřeby*, který vyjadřoval „hodnotu obyvatelstvem spotřebovaných hmotných statků a služeb materiální povahy, a to jak hrazených obyvatelstvem, tak i získaných ve vlastním naturálním hospodářství“ (Kolektiv, 1984). Osobní spotřeba tedy zahrnovala nákupy domácností v maloobchodě, platby za služby materiální povahy, dále zemědělskou produkci ze samozásobení a tzv. ostatní spotřebu, která kromě spotřeby plynu, vody a elektřiny obsahovala i hodnotu opotřebení bytů ve vlastnictví domácností.

Osobní spotřeba v pojetí Systému BHN byla tedy chápána výlučně jako tzv. hmotná individuální spotřeba, neboť neobsahovala spotřebu nehmotných statků a služeb (školství, zdravotnictví, kultura, finanční a pojišťovací služby). Vedle osobní spotřeby existoval ještě ukazatel *společenské spotřeby obyvatelstva*, který představoval výdaje státu na uspokojování individuálních potřeb obyvatelstva formou zdarma poskytovaných statků a služeb (naturální forma společenské spotřeby obyvatelstva) a sociální výdaje (peněžní forma společenské spotřeby obyvatelstva). Naturální forma společenské spotřeby obyvatelstva znamenala vždy poskytování určitých typů hmotných statků a služeb zdarma nebo téměř zdarma s tím, že jejich hodnota nevystupovala v příjmech obyvatelstva, neboť jimi nebyla hrazena. *Úplná (celková) spotřeba obyvatelstva* pak představovala osobní spotřebu (hmotná placená a naturální spotřeba) a společenskou spotřebu obyvatelstva (obyvatelstvem nehrazená spotřeba statků a služeb).

Hodnota a struktura osobní spotřeby byly jednoznačně ovlivněny nákupy v maloobchodě, vč. plateb za služby materiální povahy,⁵ které v Československu (dále ČSSR) představovaly dlouhodobě kolem 90 % osobní spotřeby (Kolektiv, 1984). Jejich podíl se od 60. let mírně zvyšoval na úkor naturální spotřeby a nákupů na zemědělském trhu; rostl i podíl ostatní osobní spotřeby. Vývoj osobní spotřeby byl plánován a následně i sledován v souvislosti s vývojem peněžních příjmů obyvatelstva a užitého národního důchodu. Osobní spotřeba rostla v ČSSR po většinu let pomaleji než užitý národní důchod (zvláště patrné to bylo na počátku 50. let, kdy prioritou bylo dokončení obnovy válkou zničeného hospodářství a zejména industrializace země); obrácený vztah z pohledu dynamiky hodnot obou ukazatelů nalezneme v období počátku 60. let, kdy v souvislosti se zpomalením růstu ekonomiky a při růstu příjmů obyvatelstva rostla osobní spotřeba rychleji než užitý národní důchod.

5 Jednalo se o služby poskytované podniky místního hospodářství a výrobními družstvy (např. opravárenství, kadeřnictví, zakázkové krejčovství, služby prádelny a čistíren, kominiků, topenářů apod.).

Předmětem plánování byla nejen tempa růstu osobní spotřeby, ale i její skladba. Podrobně byl sledován podíl výdajů na předměty krátkodobé a dlouhodobé spotřeby a plánován byl postupný pokles výdajů za potraviny ve prospěch výdajů za průmyslové zboží, růst jejich kvality a funkčnosti založený na nových technologiích a úsporách materiálu a surovin. Rovněž byl plánován postupný pokles podílu hmotné spotřeby (osobní spotřeby) v úplné spotřebě obyvatelstva.

Společenská spotřeba obyvatelstva byla součástí agregátu společenské spotřeby, který představoval část tzv. nevýrobní spotřeby, tj. celkovou spotřebu hrazenou z konečných důchodů společnosti.⁶ Společenská spotřeba obyvatelstva představovala v ČSSR od 60. let přibližně 25–30 % užitého národního důchodu a obsahovala výdaje státu na sociální zabezpečení, na školství, zdravotnictví, kulturu, osobní dopravu, bytové hospodářství apod. Rovněž společenská spotřeba byla, z hlediska její hodnoty, vývoje objemu i struktury, předmětem plánování⁷ a s tím, že se připouštěl rychlejší růst společenské spotřeby obyvatelstva než užitého národního důchodu. Důvodem byl rostoucí podíl neplacených služeb na úplné spotřebě obyvatelstva daný zejména růstem zaměstnanosti ve školství a zdravotnictví, růstem hmotných nákladů těchto odvětví a rychlým růstem výdajů na sociální zabezpečení.⁸

Pojetí konečné spotřeby obyvatelstva v Systému BNH bylo (v důsledku definice produktivní činnosti omezené na sféru materiální výroby) poměrně komplikované, nicméně je možné konstatovat, že dvojí pohled na ukazatel spotřeby obyvatelstva, který se v Systému NÚ prosadil ukazateli výdajů na konečnou spotřebu domácností a skutečné konečné spotřeby domácností, se prosadil i dříve v Systému BNH. Jde o pojetí *placené spotřeby*, reprezentované v Systému BNH ukazatelem osobní spotřeby a v Systému NÚ ukazatelem výdajů na konečnou spotřebu domácností a o koncept *spotřeby bez ohledu na způsob úhrady*, představovaný v Systému BNH ukazatelem úplné spotřeby obyvatelstva a v Systému NÚ ukazatelem skutečné konečné spotřeby domácností. I když pohled na typy ukazatelů spotřeby obyvatelstva byl v obou systémech podobný, nebyly zmíněné ukazatele metodicky nikdy srovnatelné. Důvodem zásadní metodické odlišnosti bylo nejen pojetí osobní spotřeby výlučně jako hmotné, ale i započítávání sociálních výdajů státu (resp. sociálních příjmů obyvatelstva) do společenské spotřeby obyvatelstva, a tím i do úplné spotřeby obyvatelstva.

Přechod od centrálně plánované k tržní ekonomice, který proběhl v Československu a v ostatních bývalých socialistických zemích na počátku 90. let 20. století, znamenal i opuštění Marxovy ekonomické teorie a Systému BNH a přechod k Systému NÚ. Pro datovou základnu těchto zemí to byl zásadní zlom, neboť bylo nutné nejen připravit fungování nového systému sběru, zpracování a publikování statistických informací,

6 Kromě společenské spotřeby obyvatelstva obsahoval ukazatel společenské spotřeby i společenskou spotřebu společnosti, která představovala zejména hmotnou spotřebu institucí poskytujících nevýrobní služby obyvatelstvu a výdaje státu na výzkum, obranu, správu a bezpečnost.

7 Základem jejího plánování byla tzv. bilance společenské spotřeby, která byla součástí bilance příjmů a výdajů nevýrobní sféry.

8 Viz Jílek, Souček (1990).

ale i smířit se, alespoň na určitou dobu, se skutečností, že výsledky národního hospodářství v období před rokem 1990 (sestavené v metodice Systému BNH) zůstanou nesrovnatelné s údaji po roce 1990 (konstruovanými podle metodiky Systému NÚ). Jedinou cestou k tomu, abychom nezapomněli vlastní „ekonomickou minulost“ je zpětný přepočítání časových řad agregátů Systému BNH do Systému NÚ. Taková úloha rozhodně není jednoduchá a není k ní možné přistoupit okamžitě po přijetí Systému NÚ, ale až tehdy, když tento systém v dané zemi standardně funguje a splňuje přísná mezinárodní kritéria. Lze odpovědně říci, že z pohledu fungování Systému NÚ v ČR tato doba nastala. Proto k rekonstrukci časových řad tvorby a užití HDP ČR před rokem 1990 přistoupili autoři v rámci výzkumného projektu GA ČR (viz Fischer a kol., 2013) a v návaznosti na výsledky tohoto výzkumu je předkládán text věnován podrobnějšímu pohledu na strukturu výdajů na konečnou spotřebu domácností v období 1970–1989 s dosahem až do roku 2012.

2. Metodika konstrukce výdajů na konečnou spotřebu ČR

2.1 Pojetí spotřeby domácností v národním účetnictví

Spotřeba domácností je velmi široká kategorie zahrnující jak placené, tak i neplacené zboží a služby. V národním účetnictví vystupuje spotřeba domácností jak ve formě výdajů na konečnou spotřebu domácností (VKSD), tak i ve formě skutečné konečné spotřeby domácností (SKSD). Rozdíl mezi VKSD a SKSD je pouze v přesunu zboží a služeb od vládních a neziskových institucí domácnostem. Jde o zboží a služby, které domácnostem podle definice přímo patří, jako jsou léky hrazené pojišťovnami, zdravotní a vzdělávací služby, jídlo a ubytování z charity apod., ale které ve prospěch domácností nakupují a hradí vládní a neziskové instituce.

Výdaje na konečnou spotřebu domácností podle dnešního pojetí (ESA 1995) v sobě zahrnují hodnotu široké škály zboží krátkodobé i dlouhodobé spotřeby a služeb, které domácnosti nakupují nebo si sami vyrábějí a pěstují (zemědělská produkce ze samozásobení). Kromě toho ovšem zahrnuje i kategorie, které domácnosti ve skutečnosti přímo a ihned neplatí, i když implicitně nebo později je platit budou muset. Jde především o imputované nájemné a finanční a pojišťovací služby nepřímě měřené. Imputované nájemné slouží k větší mezinárodní srovnatelnosti VKSD a představuje částku, kterou vlastník bytu (buď v bytovém, nebo rodinném domě) fiktivně platí sám sobě. Pak tedy teoreticky nehraje roli při mezinárodním srovnání skutečnost, jak velká část domácností platí nájem, neboť nájem „platí“ všichni. Z teoretického hlediska jde o zcela korektní přístup, který však obvykle trochu pokulhává spíše ve statistické praxi, neboť korektní zachycení a vyčíslení služeb bydlení je velmi složitá záležitost. Finanční a pojišťovací služby zase sledují logiku transakcí s produkty v národním účetnictví tak, že zprostředkovateli (bance, pojišťovně) je placena odměna za službu, kterou poskytuje. Například u bank lze zjednodušeně tuto odměnu odhadnout jako rozdíl mezi přijatými a vyplacenými úroky. Přestože je dnes pojetí výdajů na konečnou

spotřebu domácností poměrně široké, nezahrnuje celou řadu zboží a služeb, které si domácnost obstarává sama (například vaření, úklid, hlídání dětí apod.).⁹

Součástí VKSD je, jak bylo výše uvedeno, hodnota zboží krátkodobé i dlouhodobé spotřeby (tj. nejen potraviny, obuv, ošacení, ale i automobily, nábytek apod.). Naopak do VKSD nepatří nákupy obydlí a pozemků.¹⁰ Z tohoto pak plyne, že v národním účetnictví předpokládáme, že domácnosti spotřebují všechny produkty v okamžiku nákupu, netvoří tedy zásoby a spotřeba fixního kapitálu se omezuje pouze na obydlí.

Výdaje domácností na konečnou spotřebu jsou v České republice primárně z historických důvodů prezentovány v tzv. národním pojetí, tj. ve smyslu národní konečné spotřeby. Jde o spotřebu domácností rezidentů v ČR a nákupy rezidentů ČR v zahraničí (především turistický ruch). Spotřeba nerezidentů, např. turistů není součástí výdajů na konečnou spotřebu domácností v národním pojetí.¹¹

Konstrukce takto velkého agregátu není v praxi záležitost jednoduchá, jde o kombinaci mnoha datových zdrojů a modelových propočetů (např. imputované nájemné) v jeden celek, který je nakonec verifikován podle jednotlivých produktů a bilancován v tabulkách dodávek a užití. Při rekonstrukci údajů za roky 1970–1989 však nebylo možné postupovat stejným způsobem. Primární data, ze kterých obvykle statistické úřady vychází, již dávno nejsou k dispozici, a tak bylo nezbytné vyvinout jiné metody.

2.2 Rekonstrukce historických časových řad

Úhrnné údaje o výdajích na konečnou spotřebu domácností byly zpracovány v rámci projektu katedry ekonomické statistiky „Historické časové řady hrubého domácího produktu České republiky“. Hlavní rysy této metodiky byly popsány ve Fischer a kol. (2013),¹² nicméně neméně složité bylo stanovení VKSD alespoň podle 12 hlavních oddílů klasifikace CZ-COICOP (spotřeba je klasifikovaná podle účelu). Výdaje na konečnou spotřebu domácností jsou dnes klasifikovány podle produktů (CZ-CPA), anebo podle účelu (CZ-COICOP). Klasifikace používaná za období socialismu to však přímo neumožňuje. Nejčastěji byla spotřeba uváděna jako tzv. osobní spotřeba a byla členěna na nákupy v maloobchodě, v jednotných zemědělských družstvech (JZD), na spotřebu komunálních služeb apod.

9 Důvodem nezahrnutí hodnoty těchto produktů do konečné spotřeby domácností je skutečnost, že tyto činnosti nejsou považovány v národním účetnictví za produktivní, a tedy jejich výsledek není součástí hodnoty ukazatele produkce. Jinak řečeno, nejsou-li tyto produkty podle národního účetnictví vyrobeny, nemohou být ani spotřebovány.

10 Nákupy obydlí jsou součástí hrubé tvorby fixního kapitálu, nákupy (a prodeje) pozemků patří do ukazatele čisté pořízení nevyroběných nefinančních aktiv.

11 Výdaje nerezidentů (turistů) v ČR jsou naopak součástí ukazatele tzv. domácí konečné spotřeby. Rozdíl mezi národní a domácí konečnou spotřebou domácností tvoří tzv. turistické saldo, tj. rozdíl mezi konečnou spotřebou rezidentských domácností v zahraničí a konečnou spotřebou nerezidentských domácností v ČR.

12 Metodika přepočtu je velmi obsáhlá a komplexní a její (byť stručné) uvedení v tomto článku by bylo nad rámec jeho obsahu.

Metoda, která byla využita pro sestavení časových řad VKSD v položkách podle klasifikace CZ-COICOP je založena na rozdělení známého celkového úhrnu podle kategorií tak, jak byl tento úhrn sestaven. Jde tedy o:

1. osobní spotřebu obyvatelstva tak, jak byla publikována v bilancích národního hospodářství,
2. imputované nájemné,
3. finanční služby,
4. tržní služby nevýrobní povahy,
5. doprava a telekomunikace,
6. ostatní úpravy.

Osobní spotřeba reprezentující výdaje domácností na hmotné produkty a pouze vybrané typy služeb v pojetí socialistického Systému BNH je samozřejmě také nejdůležitější složkou výdajů na konečnou spotřebu domácností v pojetí národního účetnictví. Podíl osobní spotřeby na VKSD klesl mezi lety 1970 a 1989 ze 77,8% na 75,6 %, což odpovídá nárůstu významu služeb, které nebyly za socialismu zahrnovány do osobní spotřeby. Jednalo se především o výdaje na dopravní služby, telekomunikace a služby nevýrobní povahy (kina, muzea, apod.), viz graf 1.

Graf 1

Vývoj osobní spotřeby a výdajů na konečnou spotřebu, (mld. Kč, %)

Zdroj: Vlastní zpracování

Proces přepočtu osobní spotřeby byl založen na rozdělení na nákupy známých produktů a na skupinu produktů neznámé povahy. Základní členění bylo odvozeno z tabulek input-output pro roky 1973, 1987 a 1990. Dostupnost tabulek input-output pro ČSR za roky 1973 a 1987 se ukázala jako klíčová, neboť tyto umožňují alespoň hrubý přehled o spotřebě podle produktů v jednotné klasifikaci oborů národního hospodářství (JKONH). Pro převod do CZ-CPA byl sestaven jednoduchý převodový

můstek. Díky tomu byly nejprve odhadnuty údaje v CZ-CPA, tedy podle produktů v dnešním pojetí, a následně převedeny klasifikace účelového vydání CZ-COICOP. Rekonstrukce je pro transparentnost ilustrována na údajích roku 1980. Základem odhadu struktury osobní spotřeby byly publikované údaje z input-output tabulek za roky 1973, 1987 a 1990 v klasifikaci CZ-CPA. První krok představoval odhad produktů dle agregované CZ-CPA pro ostatní roky časové řady, kdy neexistovaly podrobné údaje (do roku 1972, 1974–1986 a po roce 1988). Odhad vznikl kombinací celé řady ukazatelů založených na statistických ročenkách. Vývoj nominální hodnoty spotřeby vybraného druhu produktu byl stanoven jako součin cenového a objemového indexu komodit jako například paliva (CPA B), tabákové výrobky a potraviny (CPA C10_C12), textilní zboží (CPA C13_C14), aj. U těchto produktů bylo možné využít základní rok jakožto bázi a pomocí cenového a objemového indexu dopočítat hodnotu komodity v daném roce. U jiných jako například u počítačů a elektroniky (CPA C26_C27) bylo nutné využít pouze dostupné informace o objemovém indexu. Pro dosažení hodnoty v bazickém roce tak musel být využit celkový index spotřebitelských cen pro daný rok. V případě některých produktů nebyly k dispozici žádné dodatečné informace, a tak byl proveden kvalifikovaný odhad umožňující překlenout období mezi publikovanými tabulkami input-output (1973, 1987). Výsledné hodnoty po převodu do CZ-CPA byly vždy vybilancovány tak, aby odpovídaly publikovaným údajům o celkové osobní spotřebě a dostupné produktové struktuře let 1973 a 1978; výsledné údaje pro rok 1980 ilustruje tabulka 1.

Tabulka 1

Osobní spotřeba podle produktů (CZ-CPA), rok 1980, (mil. Kč)

CZ-CPA		Osobní spotřeba
A	Zemědělství, myslivost, lesnictví, rybolov	15 541
B	Těžba a dobývání	1 831
C10_C12	Potraviny, nápoje, tabák	82 627
C13_C14	Textil, oděvy	22 972
C15	Usně	3 467
C16	Dřevěné výrobky	5 711
C17_C18	Výroba papíru a tisk	3 146
C19_C22	Koks, raf., chemie, farmacie, pryže	8 186
C23	Nekovové minerální výrobky	418
C24_C25	Kovy, kov. výrobky	1 014
C26_C27	Počítače a elektronika	7 930
C28_C30	Stroje a zařízení	9 457
C_Ost	Ostatní zpracovatelský průmysl	6 777
D_E	Elektřina, plyn, teplo, voda a odpady	4 410
F	Stavebnictví	635
G	Obchod	4 380
Celkem		178 502

Zdroj: Výpočty autorů

Po dobilancování spotřeby domácností v klasifikaci CZ-CPA, bylo možné přejít k jejímu převodu do klasifikace CZ-COICOP. K převodu byly využity vztahy založené na matici výdajů na konečnou spotřebu domácností za rok 1990. Převodová matice obsahuje v řádcích komodity dle klasifikace CZ-CPA, ve sloupcích pak hodnoty klasifikace CZ-COICOP, viz tabulka 2. Ze znalosti absolutních údajů bylo možné vypočítat podíly jednotlivých produktů na spotřebě. Hodnoty osobní spotřeby v klasifikaci CZ-COICOP pro rok 1980 zobrazuje tabulka 2.

Tabulka 2

Osobní spotřeba podle účelu (CZ-COICOP), rok 1980, (mil. Kč)

CZ-COICOP	Osobní spotřeba
1000 Potraviny, nealkoholické nápoje	72 222
2000 Alkoholické nápoje, tabák	23 480
3000 Odívání a obuv	22 024
4000 Nájemné, bydlení, voda, energie, paliva	9 463
5000 Bytové vybavení, zařízení domácností	15 385
6000 Zdraví	121
7000 Doprava	14 402
8000 Pošty a telekomunikace	1 754
9000 Rekreace, kultura a sport	12 685
10000 Vzdělání	0
11000 Stravovací, ubytovací služby	3 741
12000 Ostatní zboží a služby	3 225
Celkem	178 502

Zdroj: Výpočty autorů

Osobní spotřeba je pochopitelně nejdůležitější složkou konečné spotřeby, vedle toho ale bylo nutné přímo provádět metodické úpravy reprezentující přechod z bilancí národního hospodářství na národní účty.

Samotné zařazení metodických úprav jako je imputované nájemné¹³ a finanční služby do CZ-COICOP je pak již poměrně jednoduché, neboť to odpovídá příslušné skupině výdajů, viz tabulka 3.

13 Z důvodu lepšího zařazení služeb v CZ-COICOP je výše imputovaného nájemného uváděna po úpravě (17 080 mil. Kč) na srovnatelnost s oficiálně používanou metodou ČSÚ, metodou uživatelských nákladů, přestože nezávislý odhad uvedený ve Fischer a kol (2013), je mírně odlišný (22 458 mil. Kč).

Tabulka 3

Hlavní metodické úpravy národních účetnictví, rok 1980, (mil. Kč)

CZ-COICOP	Imputované nájemné	Finanční služby
1000 Potraviny, nealkoholické nápoje	0	0
2000 Alkoholické nápoje, tabák	0	0
3000 Odívání a obuv	0	0
4000 Nájemné	17 080	0
5000 Bytové vybavení, zařízení domácností	0	0
6000 Zdraví	0	0
7000 Doprava	0	0
8000 Pošty a telekomunikace	0	0
9000 Rekreace, kultura a sport	0	0
10000 Vzdělání	0	0
11000 Stravovací, ubytovací služby	0	0
12000 Ostatní zboží a služby	0	1 340
Celkem	17 080	1 340

Zdroj: Výpočty autorů

Velmi komplikované je naopak rozlišení tržních služeb nevýrobní povahy, kam patří také osobní doprava a telekomunikace. Vzhledem k tomu, že výdaje na osobní dopravu a telekomunikace byly uváděny zvlášť v tabulkách input-output, je jejich zařazení o něco jednodušší, viz tabulka 4. V první fázi převodu nakonec nebylo možné rozlišit dohromady uváděné výdaje na osobní dopravu (nezahrnuje nákupy dopravních prostředků) od výdajů na poštovní a telekomunikační služby, což bylo provedeno až v rámci bilančních prací.

Tabulka 4

Tržní služby nevýrobní povahy, rok 1980, (mil. Kč)

CZ-COICOP	Doprava a telekomunikace	Tržní služby nevýrobní povahy
1000 Potraviny, nealkoholické nápoje	0	0
2000 Alkoholické nápoje, tabák	0	0
3000 Odívání a obuv	0	304
4000 Nájemné	0	8 372
5000 Bytové vybavení, zařízení domácností	0	491
6000 Zdraví	0	945
7000 Doprava	6 849	24
8000 Pošty a telekomunikace	0	40
9000 Rekreace, kultura a sport	0	2 929
10000 Vzdělání	0	3 011
11000 Stravovací, ubytovací služby	0	0
12000 Ostatní zboží a služby	0	3 408
Celkem	6 849	19 524

Zdroj: Výpočty autorů

Poslední neméně důležitou položku tvoří ostatní úpravy v souhrnu zahrnující veškeré metodické úpravy, které není možné explicitně zachytit, a bilanční ověření výdajů na konečnou spotřebu v rámci výdajové metody odhadu HDP. Při sestavování VKSD postupuje obvykle oficiální statistika jinak, než tomu bylo v našem případě. Absence detailních primárních údajů neumožňuje korektně odhadnout například naturální mzdu apod. Stejně tak ostatní úpravy zahrnují vylepšení převodu původních údajů do moderních klasifikací, které bylo nutné verifikovat s vývojem publikovaných ukazatelů ve statistických ročenkách. Výsledné údaje jsou uvedeny v tabulce 5.

Tabulka 5

Konstrukce výdajů na konečnou spotřebu podle účelu, rok 1980, (mil. Kč)

CZ-COICOP	Prvotní převod	Opravy převodu	Výsledný agregát
1000 Potraviny, nealkoholické nápoje	72 222	0	72 222
2000 Alkoholické nápoje, tabák	23 480	0	23 480
3000 Odívání a obuv	22 328	-2 094	20 234
4000 Nájemné	34 915	1 467	36 382
5000 Bytové vybavení, zařízení domácností	15 876	-777	15 099
6000 Zdraví	1 066	-510	555
7000 Doprava	21 274	2 209	23 483
8000 Pošty a telekomunikace	1 794	1 367	3 161
9000 Rekreace, kultura a sport	15 614	2 379	17 992
10000 Vzdělání	3 011	-2 396	615
11000 Stravovací, ubytovací služby	3 741	6 597	10 338
12000 Ostatní zboží a služby	19 499	-8 761	10 739
Celkem	234 821	-520	234 301

Zdroj: Výpočty autorů

3. Analýza vývoje konečné spotřeby domácností od roku 1970

Existence rekonstruovaných agregátů pro Českou republiku umožňuje provádět analýzy v delší časové perspektivě. Jde jednak o to, jak se mění procentní složení výdajů českých domácností, dále pak o to, jak roste či klesá celkový fyzický objem agregátu. Samozřejmě, každá taková analýza by měla být doplněna vztahem k disponibilnímu důchodu, jehož stanovení pro období socialismu není zcela jednoduché a bezproblémové. Z bilance příjmů a výdajů obyvatelstva bylo možné odvodit jen rámcově disponibilní důchod jako součet všech příjmů (z mezd, sociálních dávek apod.) po odpočtu daní. I přesto, že je srovnání s výdaji na konečnou spotřebu velmi komplikované, lze tím získat určitý ilustrativní přehled o chování domácností a jejich ekonomických možnostech.

3.1 Základní trendy vývoje 1970–2012

Více jak třicetiletá časová řada v sobě zahrnuje množství změn nálad a chování spotřebitelů, jejichž zachycení a korektní vyčíslení je pochopitelně velmi obtížné. Prezentované údaje jsou tedy pouze odhady založené na původně zjištěných a sestavených údajích, převedených do současného standardu národního účetnictví. Kromě výrazně většího záběru národního účetnictví ve srovnání s bilancemi národního hospodářství jde i o jinou metodu deflace (přepočtu do srovnatelných cen), neboť místo původně používané bazické metody je použita moderní metoda přepočtu do cen předchozího roku.

Graf 2

Podíl výdajů na konečnou spotřebu domácností na HDP, (v %)

Zdroj: Vlastní zpracování

Z hlediska hlavních tendencí je na první pohled překvapivý vyšší podíl VKSD na HDP (viz graf 2) v období socialismu než po roce 1990. Zatímco v roce 2012 byl tento podíl pod hranicí 50 %, před rokem 1990 osciloval mezi 50–54 %. Pro zdůvodnění tohoto zdánlivého paradoxu (tržní ekonomika s sebou nese posilování konzumního chování spotřebitelů) je nutné si uvědomit, že struktura HDP z hlediska jeho hlavních složek užití (konečná spotřeba, hrubá tvorba kapitálu a čistý vývoz) byla před rokem 1990 odlišná od situace tržní ekonomiky, viz graf 3. Nominální výše HDP byla za období socialismu velmi malá ve srovnání s dnešní úrovní a vliv zahraničního obchodu byl omezený. Charakteristickým rysem socialistického hospodářství byla rovněž vysoká zaměstnanost při nízké průměrné mzdě a minimální diferenciaci mezd. To vytvářelo poměrně značné zdroje domácností realizované ve spotřebě a při snaze nahrazovat spotřební i investiční zboží z dovozu produkty domácí výroby se ekonomika orientovala na minimalizaci dovozu. To spolu s málo mezinárodně konkurenceschopnou domácí produkcí omezovalo také vývozní možnosti. Dnes naopak, po počáteční silné orientaci domácností na spotřebu po roce 1990, ustupují výdaje na konečnou

spotřebu domácností vysokému objemu (a míře) investic¹⁴ spojených s ekonomickou transformací a orientací na zahraniční trhy.

Graf 3

Výdajová struktura hrubého domácího produktu, (v %)

Poznámka: VKSD – Výdaje na konečnou spotřebu domácností, VKSVI+VKSNI – výdaje na konečnou spotřebu vládních a neziskových institucí, HTK – Hrubá tvorba kapitálu, V-D – čistý vývoz.

Zdroj: Vlastní zpracování

Ve vývoji spotřeby domácností a v chování domácností v letech 1970–1990 v ČSSR, resp. v České socialistické republice (dále jen ČSR) lze vystopovat některé charakteristické rysy spotřeby, které odlišovaly ČSR nejen od vyspělého západního světa, ale dokonce i od soupeřících v rámci socialistického tábora a dokonce i určité viditelné rozdíly ve spotřebě mezi ČSR a Slovenskou socialistickou republikou (dále jen SSR).

Samotná osobní spotřeba, co se ročních temp růstu týče, měla v sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století poměrně nerovnoměrný vývoj (viz tabulka 6). V období 1980–1984 se totiž přirozeně i do spotřeby promítly negativní tendence celkového hospodářského klimatu u nás (ztráta výkonu československé, a tedy i české ekonomiky). Poté až do pádu režimu sice došlo k jistému stabilnějšímu vývoji osobní spotřeby, ale dělo se tak už v době narůstající politické resistance a co do věcného charakteru osobní spotřeby se – i přes obnovení určitého determinovaného kvantitativního růstu – již v plné míře projevily strukturální potíže spotřeby, problémy nedostatečné nabídky některých důležitých komodit a růst černé a šedé ekonomiky jako důsledek tržní nerovnováhy (která se pochopitelně nejvíce promítala právě do vývoje a objemu osobní spotřeby).

¹⁴ Míra investic českých nefinančních podniků v 90. letech 20. století (cca 35 %) byla dvojnásobkem míry investic obvyklé ve vyspělých zemích EU. V současné době se její hodnota snížila o přibližně 10 p.b.; nicméně je stále o cca 6 až 8 p.b. vyšší než ve vyspělých zemích EU.

Tabulka 6

Vývoj osobní spotřeby připadající na 1 obyvatele v ČSSR (v %)

	1975	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
1948 = 100	319	335	340	331	337	342	348	355	364	381	387
1975 = 100	100	105	107	104	106	107	109	111	114	119	121

Zdroj: Bálek (2007)

Ve spotřebě se navíc v této době začal prosazovat ve stále větší míře nový fenomén. Protože své peněžní příjmy (pro rámcovou kvantitativní ilustraci připojujeme tabulku 7) mohly domácnosti realizovat za stále větších potíží (což dokumentoval i soustavný růst odložené kupní síly obyvatel v důsledku dramaticky se prohlubujícího monopolu nabídky), mezi domácnostmi začalo nabývat na významu účelové chování, které se orientovalo na vynakládání vlastní, převážně manuální, práce (tzv. „melouchaření“) v nejrozličnějších oborech činnosti (produkce i služby), což razantně akcelerovalo růst skryté ekonomiky.

To sice paradoxně vedlo ke zmírňování nerovnováh vnitřního trhu, avšak z metodického pohledu je dnes těžké změřit, jaký je – ať už historickým prizmatem ukazatele osobní spotřeby či současným prizmatem výdajů na konečnou spotřebu domácností – rozměr této, daňově nezachytitelné spotřeby.

Tabulka 7

Hrubé roční peněžní příjmy na hlavu v dělnických domácnostech (v Kčs), rok 1987

Domácnost	Hrubý roční příjem na hlavu v Kčs
- bezdětná	44 423
- s 1 dítětem	30 689
- se 2 dětmi	24 214
- se 3 dětmi	21 747
- se 4 a více dětmi	17 075

Zdroj: Ústav prognózování ČSR (1988)

Srovnání průměrných ročních přírůstků osobní spotřeby a průměrných ročních přírůstků výdajů na konečnou spotřebu domácností (v %) má tuto podobu:

Tabulka 8

Průměrný roční přírůstek

Období	Průměrný roční přírůstek	
	osobní spotřeby (v %)	výdajů na konečnou spotřebu domácností (v %)
1971–1975	4,5	4,3
1976–1980	1,4	1,6
1981–1985	0,7	0,2

Zdroj: Fischer a kol., 2013

Pokud budeme posuzovat roli spotřeby dobovým pohledem struktury užití národního důchodu ČSR, rozhodující roli si zachovávaly osobní i společenská hmotná spotřeba. Důležitá byla proporce mezi pracovními důchody a důchody ze společenských spotřebních fondů. V letech 1965–1985 došlo k poklesu podílu pracovních důchodů o 11 procentních bodů a k růstu důchodů ze společenských spotřebních fondů (v důsledku rychlejšího růstu sociálních příjmů než růstu mzdových prostředků domácností, viz Ústav prognózování ČSR (1986)).

Z hlediska vývoje reálné spotřeby (indexu fyzického objemu) spotřeby je zřejmé, že vývoj konečné spotřeby domácnosti nedoprovázel plně vývoj hrubého domácího produktu, viz graf 4. Zatímco v roce 1970 činil HDP na obyvatele v cenách roku 2005 přibližně 140 tis. Kč a VKSD na obyvatele v cenách roku 2005 přibližně 80 tis. Kč, v roce 2012 činí HDP na obyvatele 340 tis. Kč a VKSD na obyvatele 160 tis. Kč. HDP tedy vzrostl 2,4krát a VKSD pouze 2krát. Tuzemské domácnosti jsou alespoň podle úhrnných údajů velmi umírněné ve své spotřebě. Spotřeba domácností rychle rostla na začátku 70. let. Od poloviny 70. let prakticky až do roku 1990 však pouze stagnovala. Tento vývoj velmi kopíruje vývoj hrubého domácího produktu. V roce 1991 dochází k rekordnímu poklesu spotřeby domácností o téměř 18 %, a výchozí úroveň roku 1990 je dosaženo až v roce 1996. Domácnosti tak velmi silně zareagovaly na dopady celospolečenských změn zahrnující především postupnou liberalizaci cen. Po roce 1995 dochází dlouhodobě k nárůstu spotřeby domácností až do krizového roku 2008. Od roku 2008 reálný vývoj výdajů na konečnou spotřebu pouze stagnuje. Zatímco v období socialismu byl vývoj HDP a VKSD velmi těsně provázán (domácnosti tehdy spotřebovávaly především tuzemské potraviny, léky a zařízení, což přetrvalo krátce i po roce 1990), od roku 1995 tomu tak již není. Výdaje na konečnou spotřebu domácností tvořící v posledních letech méně jak 50 % HDP zůstávají nejvýznamnější výdajovou složkou, jejich vliv však dokáže převážít vývoj zahraničního obchodu společně s investicemi.

Graf 4

Vývoj HDP a VKSD na obyvatele v cenách roku 2005, (v Kč)

Zdroj: Vlastní zpracování

Přestože růst spotřeby domácností od poloviny 70. let byl velmi pozvolný a domácnosti neutrácely veškeré své příjmy, utrácely relativně více než po roce 1995. Vzhledem k tomu, že spotřeba domácností byla primárně z tuzemské provenience, nemohlo ani docházet k vyššímu růstu spotřeby, než byl přírůstek produkce. Takto domácnosti sice relativně málo, ale pořád vytvářely úspory, a průměrný sklon ke spotřebě odhadovaný jako podíl výdajů na konečnou spotřebu na disponibilním důchodu byl vždy nižší než 100 %, viz graf 5.¹⁵ V letech 1990–1993 je vývoj poněkud odlišný, neboť domácnosti pravděpodobně uspokojovaly svou dlouho odkládanou poptávku po dříve nedostatkovém zboží a i vlivem růstu cen utrácely více, než vydělávaly.

Graf 5

Disponibilní důchod, výdaje na konečnou spotřebu a průměrný sklon ke spotřebě, (mld. Kč, v %)

Zdroj: Vlastní zpracování

Na druhou stranu možnosti socialistické ekonomiky byly velmi omezené. Mzdy tvořily příliš vysoký podíl nákladů v ekonomice, a tak podnikům nemohl zbývat dostatek prostředků na investice. Ekonomický vývoj tedy zakládal podinvestovanost a docházelo k uspokojování spotřebních požadavků domácností na úkor budoucnosti podniků a jejich investic. V tabulce 9 jsou uvedeny vyplacené mzdy a jejich podíl na přidané hodnotě z publikovaných tabulek input-output (pro roky 1973 a 1987). Zatímco v roce 1973 činil podíl mezd a platů pouze 35,6 % vytvořené hrubé přidané hodnoty (HPH), v roce 1987 je to již 50,3 %. Od roku 1990 podíl mezd a platů výrazně klesl a v roce 2010 činil 35,5 %.

¹⁵ Roky, které jsou v grafu uvedeny, odpovídají dostupnosti. Bohužel nejsou sestaveny sektorové účty za rok 1990 a tak je použit rok 1993. Stejně bylo problematické získat roky 1975 a 1985.

Tabulka 9

Podíl mezd a platů na hrubé přidané hodnotě, (mil. Kč, v %)

	1973	1987	1990	1995	2000	2005	2010
Mzdy a platy	109 630	251 213	229 809	472 893	690 272	982 271	1 209 979
HPH	307 791	499 459	582 616	1 393 380	2 065 001	2 807 821	3 404 655
Mzdy a platy / HPH (%)	35,6	50,3	39,4	33,9	33,4	35,0	35,5

Zdroj: Český statistický úřad

3.2 Struktura výdajů na konečnou spotřebu

Analýza vývoje struktury výdajů domácností podle účelu (CZ-COICOP) je možná pouze na 12 oddílech této klasifikace. Teoreticky by bylo možné zkonstruovat i podrobnější členění, ale je to velmi náročné. Pro posouzení základních trendů je však i 12 oddílů dostatečné. Během let 1970 až 2012 došlo k celé řadě společenských a ekonomických změn a bylo by velmi podivné, kdyby se to neodrazilo i ve spotřebním chování domácností. Již při prvním pohledu na vývoj struktury (viz graf 6) je zřetelný značný pokles výdajů za potraviny a výrazný nárůst výdajů za bydlení.

Graf 6

Struktura výdajů na konečnou spotřebu,¹⁶ (v %)

Zdroj: Vlastní zpracování

Změnu spotřebního chování domácností lze velmi dobře zobrazit na výdajích za potraviny a nealkoholické nápoje (COICOP 1). Zatímco v 70. a 80. letech tvořily výdaje za potraviny přibližně 33 % celkových VKSD, v 90. letech se jednalo o přibližně 20 %,

¹⁶ Absolutní čísla v pětiletých intervalech jsou uvedena v příloze. Roční údaje jsou uživatelům k dispozici na stránkách katedry ekonomické statistiky, VŠE v Praze.

v současné době se již jedná pouze o 15 % (graf 7). Pokles výdajů může souviset zejména se změnou struktury vydání domácností na jednotlivé komodity. Dalším faktorem je přesun výdajů na spotřebu z potravin a nealkoholických nápojů směrem ke službám (COICOP 7 až 12).

Graf 7

Podíl výdajů za potraviny a nealkoholické nápoje na celkových VKSD (v %)

Zdroj: Vlastní zpracování

Graf 8

Podíl výdajů za nájemné na celkových VKSD (v %)

Zdroj: Vlastní zpracování

Výdaje domácností za nájemné měly od roku 1970 opačný vývoj než výdaje za potraviny. V roce 1970 tvořily výdaje za nájemné 14 % celkových výdajů na konečnou spotřebu. Podobně tomu tak bylo také v 80. a na začátku 90. let. S koncem socialismu však došlo ke změně spotřebního chování a výdaje za nájemné začaly být významnější položkou. V roce 1995 již tvořily 21 % celkových VKSD, v roce 2000 pak 22 %. V posledních letech představují přibližně 28 % celkových výdajů na konečnou spotřebu domácností.

Ve sledovaném období také došlo ke změně spotřebního chování v oblasti služeb, které získaly na váze. Za služby uvažujeme oddíly klasifikace CZ-COICOP 7 až 12, jedná se tedy o výdaje za dopravu, poštu a telekomunikace, rekreaci, kulturu a sport, vzdělání, stravovací a ubytovací služby a za ostatní zboží a služby. Zatímco v roce 1970 tvořily výdaje za služby 26 % VKSD, v roce 1990 se již jednalo o 32 %. V současné době se podíl výdajů za služby pohybuje kolem 36 %. Hlavní položkou celkových výdajů za služby jsou výdaje za dopravu (COICOP 7), které v roce 1970 tvořily 33 % z výdajů za služby, v roce 2012 to je již pouze 26 % z výdajů za služby. Velký význam ve výdajích za služby tvoří také výdaje za rekreaci, kulturu a sport (COICOP 9), které v roce 1970 představovaly 28 % výdajů za služby, v roce 2012 pak 26 %.

Graf 9

Podíl výdajů za služby na celkových VKSD, (v %)

Zdroj: Vlastní zpracování

Závěr

Domácnosti jsou subjektem, jehož hlavní ekonomickou funkcí je spotřeba a jehož hlavní zdroje financování plynou zejména z důchodů z práce. Spotřeba domácností je z makroekonomického hlediska (v Systému NÚ) vyjádřena ukazatelem výdajů na konečnou spotřebu domácností, který zahrnuje hodnotu zboží a služeb (krátkodobé i dlouhodobé spotřeby s výjimkou domů a bytů) pořízených domácnostmi a obsahuje i část neplacené spotřeby (zejména hodnotu zemědělských produktů ze samozásobení a hodnotu služeb bydlení, které si poskytuje majitel bytu sám sobě).

Výdaje na konečnou spotřebu domácností představují v ČR dlouhodobě zhruba polovinu HDP (v tomto ohledu se ČR mezi vyspělými ekonomikami řadí mezi ekonomiky se spíše menším podílem). Vývoj spotřeby domácností je proto jedním z velmi frekventovaných témat ekonomických analýz a zároveň významným aspektem pro rozhodování v oblasti hospodářské politiky. K úvahám o chování domácností, jehož koncentrovanou podobou je ukazatel výdajů na konečnou spotřebu domácností, jsou

však nezbytné dlouhodobě srovnatelné a dostatečně podrobné údaje jak z hlediska struktury spotřeby, tak i z hlediska regionálního.

Časové řady údajů o spotřebě českých domácností (ale nejenom tyto) byly dosud zatíženy problémem nesrovnatelnosti ukazatelů vycházejících ze Systému BNH (který byl dominantním systémem makroekonomických statistických informací v zemích s centrálně řízenou ekonomikou od počátku 50. let do roku 1989) a ukazatelů Systému NÚ. Osobní spotřeba domácností byla v Systému BNH chápána jen jako hmotná individuální spotřeba, a neobsahovala tedy spotřebu nehmotných statků a služeb. Úplná (celková) spotřeba obyvatelstva pak představovala osobní hmotnou spotřebu (placenou i naturální spotřebu) a společenskou spotřebu obyvatelstva (obyvatelstvem nehrazená spotřeba statků a služeb). I když uvedený koncept placené spotřeby a koncept spotřeby bez ohledu na způsob úhrady v Systému BNH je podobný konceptu výdajů na konečnou spotřebu domácností a skutečné konečné spotřeby v Systému NÚ, nebyly zmíněné ukazatele metodicky nikdy srovnatelné. Důvodem zásadní metodické odlišnosti bylo nejen pojetí osobní spotřeby výlučně jako hmotné, ale i započítávání sociálních výdajů státu (resp. sociálních příjmů obyvatelstva) do společenské spotřeby obyvatelstva, a tím i do úplné spotřeby obyvatelstva a na druhé straně nerespektování (či jen částečné respektování) výdajů domácností za finanční a ostatní služby nevýrobní povahy, dopravu, telekomunikace apod.

Přechod od Systému NH k Systému NÚ znamenal přerušení srovnatelnosti údajů o spotřebě domácností. Jedinou cestou, jak zpětně hodnotit chování domácností i v období před rokem 1990, je přepočítání časové řady hodnot ukazatele spotřeby domácností ze Systému BNH do metodiky národních účtů. Pro hlubší pohled na spotřebu domácností však nestačí jen úhrnné hodnoty agregátu výdajů na konečnou spotřebu (viz Fischer a kol., 2013),¹⁷ ale je nutné získat i podrobné členění hodnot tohoto ukazatele podle produktů, resp. podle účelu. Získat odhady struktury výdajů na konečnou spotřebu podle účelu (podle 12 hlavních oddílů klasifikace CZ-COICOP), které jsou cílem tohoto článku, nebylo jednoduché. Za období socialismu používaná klasifikace spotřeby byla odlišná a neumožňovala přímé přepočty. Základem odhadu struktury osobní spotřeby byly publikované údaje z input-output tabulek za roky 1973, 1987 a 1990 podle produktů (v klasifikaci CZ-CPA) a odhady osobní spotřeby podle agregované CZ-CPA pro ostatní roky časové řady, kdy neexistovaly podrobné údaje (do roku 1972, 1974–1986 a po roce 1988), a to kombinací s celou řadou ukazatelů vycházejících ze statistických ročenek a dalších historických statistických podkladů a z bilancování údajů a kvalifikovaných odhadů. Převodová matice umožnila přechod od struktury podle produktů (CZ-CPA) ke struktuře podle účelu (CZ-COICOP). Návazně pak bylo nutné doplnit odhady spotřeby produktů, které do osobní spotřeby v Systému BNH započítávány nebyly, či byly započítávány jen částečně. Posledními kroky pak byly ostatní metodické úpravy a bilancování výdajů na konečnou spotřebu v rámci

17 Zde jsou popsány hlavní rysy metodiky přepočtu agregátů Systému BNH do Systému NÚ a jsou provedeny odhady agregátů tvorby a užití HDP od roku 1970 do roku 1989 v běžných i srovnatelných cenách.

výdajové metody odhadu HDP. Tím byla získána jedinečná časová řada struktury výdajů na konečnou spotřebu domácností podle účelu od roku 1970 do roku 1989, která je srovnatelná s analogickými oficiálními údaji ČSÚ od roku 1990.

Výsledky za období 1970–2012 ukazují na vyšší podíl VKSD na HDP v období centrálně plánované ekonomiky než po roce 1990. Zatímco v roce 2012 byl tento podíl pod hranicí 50 %, před rokem 1990 se pohyboval v rozmezí 50–54 %. Důvodem takové změny je rozdílná struktura HDP z hlediska hlavních složek jeho užití (konečná spotřeba, hrubá tvorba kapitálu a čistý vývoz) v období před a po roce 1990. Typickým rysem socialistické ekonomiky byly totiž poměrně značné zdroje domácností realizované ve spotřebě a omezování dovozu, které se projevovalo snahou nahrazovat dovážené zboží produkty domácí výroby. V mezinárodním obchodě málo konkurenceschopná domácí produkce redukovala rovněž vývozní možnosti. Vysoký podíl mzdových nákladů neumožňoval podnikům dostatečně investovat, a docházelo tak k prioritnímu uspokojování potřeb domácností na úkor budoucnosti podniků a jejich investic. V současné době, po počáteční silné orientaci domácností na spotřebu po roce 1990, ustupují výdaje na konečnou spotřebu domácností vysokému objemu (a míře) investic spojených s ekonomickou transformací a orientaci na zahraniční trhy a podíl VKSD na HDP tak logicky klesá.

Charakteristickým rysem přechodu od centrálně plánované k tržní ekonomice v ČR je změna struktury spotřeby, která se projevila zejména poklesem podílu výdajů za potraviny (z třetinového podílu na VKSD v 70. letech 20. století poklesly výdaje za potraviny na necelou sedminu VKSD). Důvodem je posun k výdajům za služby (za dopravu, poštu a telekomunikace, rekreaci, kulturu a sport, vzdělání, stravovací a ubytovací služby a za ostatní zboží a služby, které dnes představují třetinu VKSD) a za nájemné (dnes téměř 30 % VKSD).

Výdaje na konečnou spotřebu domácností však analyticky a tvůrce hospodářské politiky zajímají nejen z hlediska účelu, ale i z pohledu regionálního. Rozevírání nůžek mezi chudými a bohatými domácnostmi se totiž právě nejvíce projevuje odlišnostmi mezi regiony. Tento aspekt spotřeby domácností je však dosud velmi málo statisticky podchycen, neboť k podrobnější sociální stratifikaci zatím chybí dostatek věrohodných údajů. Regionální výdaje na konečnou spotřebu nejsou v České republice publikovány,¹⁸ nicméně alespoň jejich odhady za rok 2009 byly provedeny v rámci výzkumu katedry ekonomické statistiky VŠE (viz Kramulová a Musil, 2013).

O životních podmínkách domácností však nevypovídá pouze spotřeba. Komplexní přístup k domácnostem, zahrnující regionální, sociální a časovou dimenzi, je nezbytný pro porozumění změnám, ke kterým v České republice v posledních letech dochází. Datové zdroje respektující všechny dimenze jsou omezené, i když jejich dostupnost se pomalu zlepšuje. Jedním z přínosů pro lepší pochopení ekonomického chování českých domácností je nepochybně i v článku prezentovaná rekonstrukce struktury výdajů na konečnou spotřebu domácností za období před rokem 1989. Dalším

18 Publikovány jsou pouze údaje z rodinných účtů, které ale nejsou srovnatelné s národními účty.

významným krokem v tomto směru by měly být regionální tabulky input-output, které připravuje výzkumný tým katedry ekonomické statistiky VŠE a které by měly být k dispozici v roce 2016.

Příloha

Výdaje na konečnou spotřebu domácností, běžné ceny, (v mil. Kčs a Kč)

CZ-COICOP	1970	1975	1980	1985	1990
1000 Potraviny, nealkoholické nápoje	51 684	60 741	72 222	81 059	98 164
2000 Alkoholické nápoje, tabák	16 642	19 312	23 480	27 121	33 417
3000 Odívání a obuv	13 026	17 583	20 234	21 131	25 770
4000 Nájemné	22 350	28 942	36 382	44 045	53 979
5000 Bytové vybavení, zařízení domácností	9 792	12 863	15 099	17 337	23 218
6000 Zdraví	305	439	555	704	645
7000 Doprava	13 558	18 799	23 483	29 329	42 695
8000 Pošty a telekomunikace	2 344	2 826	3 161	3 341	5 510
9000 Rekreace, kultura a sport	11 559	16 391	17 992	20 584	29 043
10000 Vzdělání	321	476	615	847	993
11000 Stravovací, ubytovací služby	6 961	8 718	10 338	11 830	16 462
12000 Ostatní zboží a služby	6 007	7 959	10 739	13 851	17 416
Celkem	154 547	195 049	234 301	271 180	347 312

CZ-COICOP	1995	2000	2005	2010	2012
1000 Potraviny, nealkoholické nápoje	147 153	213 012	233 058	275 090	306 747
2000 Alkoholické nápoje, tabák	77 173	103 641	122 291	175 007	191 009
3000 Odívání a obuv	47 597	65 979	72 438	61 898	57 099
4000 Nájemné	165 756	256 129	380 637	543 649	527 255
5000 Bytové vybavení, zařízení domácností	48 047	70 506	85 599	103 321	105 737
6000 Zdraví	10 380	14 670	24 654	42 570	43 634
7000 Doprava	76 135	113 472	156 588	168 191	180 094
8000 Pošty a telekomunikace	14 231	27 295	51 926	62 101	58 163
9000 Rekreace, kultura a sport	86 752	133 666	173 427	185 622	178 886
10000 Vzdělání	2 738	4 503	10 170	12 881	12 384
11000 Stravovací, ubytovací služby	45 911	68 997	86 548	98 805	101 148
12000 Ostatní zboží a služby	54 851	90 951	118 344	160 079	154 003
Celkem	776 724	1 162 821	1 515 680	1 889 214	1 916 159

Zdroj: Výpočty autorů, Český statistický úřad

Literatura

- ČSÚ. 2013. Domácnosti v ČR: příjmy, spotřeba, úspory a dluhy 1993-2012. ČSÚ 2013.
- BÁLEK, A. 2007. Československá ekonomika v osmdesátých letech 20. století. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2007, Vol. 15, No. 7, pp. 45-54.
- HÁJEK, M. 2008. Ekonomický růst v České republice a nových členských zemích Evropské unie v období 1995–2006. *Politická ekonomie*, 2008, Vol. 56, No. 4, pp. 435-448.
- FISCHER, J., SIXTA, J., HRONOVÁ, S., HINDLS, R., VLTAVSKÁ, K. 2013. Odhady zdrojů a užití hrubého domácího produktu ČR pro roky 1970-1989 v metodice ESA 1995. *Politická ekonomie*, 2013, Vol. 61, No. 1, pp. 3–23.
- HINDLS, R., HRONOVÁ, S. 2012. Odras ekonomického vývoje vybraných zemí ve struktuře výdajů na konečnou spotřebu. *Politická ekonomie* 2012, Vol. 60, No. 4, pp. 425-442.
- HRONOVÁ, S., HINDLS, R. 2008. Ekonomické chování sektoru domácností ČR – spotřeba a zadluženost. *Statistika*, 2008, Vol. 88, No. 3, pp. 189–204.
- HRONOVÁ, S., HINDLS, R. 2013. Czech Households in the Years of Crises. *Statistika*, 2013, Vol. 93, No. 4, pp. 4–23.
- JANÁČEK, K. 1999. Podivné chování spotřeby v průběhu transformace. *Politická ekonomie*, 1999, Vol. 47, No. 5, pp. 579-586.
- JÍLEK, J., MORAVOVÁ, J. 2007. *Ekonomické a sociální indikátory*. 1. vyd. Praha. FUTURA, 2007. ISBN 978-80-86844-29-9.
- JÍLEK, J., SOUČEK, E. 1990. *Ekonomická statistika*. 1. vyd. Praha: SNTL, 1990. ISBN 80-03-00196-X
- KOLEKTIV. 1984. *Ekonomická encyklopedie*. 2. vyd. Praha: Svoboda, 1984.
- KRAMULOVÁ, J., MUSIL, P. 2013. Experimentální odhad složek výdajové metody regionálního HDP v ČR. *Politická ekonomie*, 2013, Vol. 61, No. 6, pp. 814-833.
- ÚSTAV PROGNOZOVÁNÍ ČSR. 1986. Podkladový materiál pro průběžné oponentní řízení HÚ SPZV IX-11-2 „Souhrnná prognóza ekonomického a sociálního rozvoje ČSR“. Praha 1986.
- ÚSTAV PROGNOZOVÁNÍ ČSR. 1988. Souhrnná prognóza ekonomického a sociálního rozvoje ČSR. Pracovní materiál, Praha 1988.

HOUSEHOLD CONSUMPTION EXPENDITURES BETWEEN 1970 AND 2012

Jaroslav Sixta, Stanislava Hronová, Kristýna Vltavská, Dept. of Economic Statistics, Faculty of Informatics and Statistics, University of Economics, Prague, nám W. Churchilla 4, CZ – 130 67 Praha 3 (sixta@vse.cz, hronova@vse.cz, kristyna.vltavska@vse.cz); **Richard Hindls**, Dept. of Statistics and Probability, Faculty of Informatics and Statistics, University of Economics, Prague, nám W. Churchilla 4, CZ – 130 67 Praha 3 (hindls@vse.cz)

Abstract

The paper describes the development of household consumption expenditures from a longer perspective. Currently, there are available data for more than forty years and it means that lots of information about changes in structure and main tendencies can be studied. Since the emphasis is put on the comparable time series, it was necessary to prepare transformation of original data into national accounts. Historical figures on private consumption were published in line with the Material Product System that is not fully comparable with the System of National Accounts. Data on private consumption reflecting only material part of consumption had to be transformed into household consumption expenditures covering both expenditures for material and non-material products. The process of transformation of original data reflecting socialist statistical system is briefly described, as well as main differences. Key points of transformation are illustrated on selected years. Finally, original data are compared with reconstructed ones and differences are explained. The analysis provides useful information about main changes in consumption expenditures by CZ-COICOP. Finally, some often discussed issues like the relative increase of expenditures connected with housing, decrease of the share of foodstuff etc. can be proven now.

Keywords

Household consumption expenditures, system of national accounts, material product system

JEL Classification

E01, C02, N01